

חסידות וחסידיים בווארשא

מאת

אברהם רובינשטיין

לזכר

אבי-זקני מורי הרב ר' יצחק מאיר קאנאל נ"ע
מבית חסידות גור, מאחרוני רבני ווארשא,
עלה על המוקד מתוך התנגדות למרצח הנאצי
בכפר האמשלאג בווארשא ביום כ"ח אב
תש"ב, והוא בן שמונים ושנים, הי"ד.

מעטות ודלות הן הידיעות על תקופת הצמיחה וההתבססות של החסידות
בווארשא. מורי החסידות, בהעדיפם את העיירה ואת העיר הקטנה על-פני העיר הגדולה
והכרך, לא איוו את בירת פולין למושב להם קודם למאה ה-20. ובהעדר מנהיגות
במקום, לא נתקיימו שם אלא פעולות מעטות, שהדיהן הגיעו לדפים רשומים וזכרם
נשאר לדורות הבאים. הואיל וכך, מתבסס המידע על ראשיתה של החסידות בווארשא
יותר על הנחות סבירות ומסקנות מתקבלות על הדעת, מאשר על ידיעות וודאיות,
הנדלות ישירות מן המקורות ההיסטוריים.

בדפים הבאים ייעשה ניסיון לרכז את הידיעות על חסידות וחסידיים בווארשא,
מראשית צמיחתה שם ועד לשנת תקע"ה.

(1) חסידיים מספרים: כשבא ר' ישראל מקאזניץ לראשונה למעזריטש, שאלו
המגיד ר' בער מאיזו עיר הוא, ואמר לו מקאזניץ, שאלתו השניה של המגיד היתה,
כמה פרסאות משם לווארשא. על כך ענה ר' ישראל: יב פרסאות. אז קם המגיד מכסאו
ואמר בשמחה, תודה לאל, כי עתה יאמרו בווארשא כתר¹ לאמור, שיקומו בווארשא
מניינים חסידיים ובהם יתפללו בנוסח ספרד, שסיגלו לעצמם החסידיים².

אם גרעין של אמת בסיפור זה משמעו, כי החסידות הבעש"טית הגיעה לווארשא,
לכל המוקדם, בערוב ימיו של המגיד ממעזריטש, היינו, בסוף שנות ה-60 או בראשית
שנות ה-70 למאה הי"ח. תאריך זה תואם את הסברא, המקשרת את אחיזתה של
החסידות בווארשא במאורעות הדמים, שהתחוללו בפולין בשנת תקכ"ח ובסמוך לה.
כנופיות של היידאמאקים, שהתקוממו נגד שלטון פולין באוקריינא, פרעו ביהודים

1. יועץ קים קדיש ראקאץ, שפתי קודש, לאדו תרפ"ט, עמ' 9.
2. נוסח שונה במקצת בס', "מאיר עיני הגולה" לא"י אלטר (תל-אביב תשי"ד 2), מלואים
ותוספות עמ' 80: "והמגיד מקאזניץ בבואו בפעם הראשונה להמגיד ממעזריטש, שאלו
מאיזו עיר הוא בא? השיבו, מקאזניץ שהיא עשר פרסאות מווארשא, או שמח המגיד,
שבעשר פרסאות מווארשא סבר אומרים כתר (בנוסח ספרד) וביקש שיזכה עוד לשמיע
שבוארשא עצמה יאמרו כתר".

באכזריות, שלא היתה נופלת מזו שבימי חמיעלניצקי³. ר' ישראל מסטאנוב, שציפה באותו זמן לבוא גואל, כותב במרי נפשו: „על מטתי עלה על רעיוני תקכ"ח לאלף הששי ליצירה יהיה שנת גאולה כ'ש'ח'ר' — ועתה כ'ש'ח'ר' היה כ'ח'ר'ש' לא אשמע — — — ועתה בשנת תקכ"ח לאלף הששי היה הריגה בחדש הרביעי ובחדש החמישי יה"ר שיהפוך לנו לששון ולשמחה גהרגו אלפים ורבות"⁴.

המונים ניסו אז למלט נפשם ונמלטו מאוקריינא לפולין, לאזורים המרכזיים של המדינה. בעלי „שבחי הבעש"ט" מכנים מנוסה זו בשם „הבריחה"⁵. ידיעות ברורות מראות על-כך, שיש מן הבורחים, שהגיעו לווארשא. וסביר להניח, שהיו ביניהם מבני עדות החסידים⁶. באותן השנים קלטה ווארשא גם פליטים מאזורים אחרים בפולין, שנמלטו עקב המהומות, שארעו שם בקשר לקונפדראציה של באר, ומן הסתם, גם אלה הביאו עמם את תורת החסידות החדשה⁷.

(2) הויכוח בפראגא

הידיעה הקונקריטית הראשונה על החסידות בבירת פולין היא מתחילת שנות ה-80 למאה ה"ח ונסבה על הויכוח הנודע, שהתקיים לפני אלול תקמ"א בפראגא ליד ווארשא בין ר אברהם קאצינילבוגין אב"ד בריסק ובין ר' לוי יצחק מזעלחאו (בארדיטשוב), ששימש אותו זמן אב"ד פינסק.

היה זה בעיצומה של ההתעוררות המחודשת להתנגדות, שעלתה בשלהי שנת תקמ"א. דבר החרם, שיצא בוויילנא בכ"ד מנחם אב הובא בפני ראשי קהילות ליטא, שנתכנסו באותם הימים ביריד זעלווי. אלה חזרו על החרם, בתוספת חומרות ושיגרו קריאות לקהילות שסרו למשמעתם⁸.

בין הבאים לזעלווי היה ר' אברהם קאצינילבוגין, שבאגרת מראשית אלול, כתב בין היתר⁹:

3. ע"י: ש' דובנוב, תולדות עם עולם, כרך ז, עמ' 97—100.
4. ר' ישראל בר' שלמה התריף הגדול מסאטינוב, עטרת תפארת ישראל, בחוקותי. המחבר גם נוקט מספר הדיוגים: „ערך קרוב מאה אלפים", אך אין לקבוע, ולו במשוער, כמה נפגעו, ועכ"פ המספר קטן בהרבה מהנקוב.
5. שבחי הבעש"ט, דפוס קאפוסט תקע"ה, ה ב ועוד.
6. ע' רינגעלבלום, חסידות און השכלה אין ווארשע אין 18 טן י"ה, וואכשטיין בוך, ווילנע 1939, עמ' 124.
7. שם, שם.
8. ע"י: ש' דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 138—159.
9. האגרת ידועה בשתי הדפסות. היא כלולה בקונטרס בשם „מחשבות כסילים", שנעתק בסלאנים בשנת תר"ך ונדפס ע"י דובנוב בקובץ „דביר א" (תרפ"ג), עמ' 304—305. אבל עוד קודם לכן הובאה האגרת לדפוס, בנוסח שונה במקצת, ע"י א"צ צווייפעל בספרו „שלום על ישראל" ח"ב (תרל"ט), עמ' 38—39. כדרכו, אין צווייפעל מוסר על המקור, ממנו העתיק את הכתב. נוסחו ארוך ומטורבל, ונראים דברי דובנוב, שמתעורר חשש שמא חלו ידים בנוסח זה. „שמא באו מעתיקים מאזרחים והוסיפו דברי קינטור משלהם" (תולדות החסידות, עמ' 147 הע' 2). ויש להוסיף על-כך, כי צווייפעל היה נוהג לערוך את המובאות שהדפיס בספרו „שלום על ישראל", ואפשר שהלך בדרך זו גם בהעתיקו.

„כאשר מודעת זאת בכל הארץ, אשר נתווכחתי וניצחתי ליצחק תועליחאווער בעיר ווארשי¹⁰ ריש בר יונה¹¹ שלהם על אודות הבאר אשר חפרוהו שרי התורה כרוהו נדיבי עם מביני המדע והשכל, הלא המה רבותינו הקדמונים, ליישר נתיבות הדרך שמנהגים במנהגים ותקונים ישרים וסייגים, ועתה סתמוהו בסתמא דלא מעליותא הוא ומגליא לאחר זמן¹². והנה איש הנל אשתקל מילולו¹³ ועקם גיב שפתיו, והי' כאלם לא יפתח פיו וכעד זומם נבהל להשתומם, כאשר פרסמתי קלוגם ברבים והמון חוגג בתוך אוהל השם בבהכ"נ דעיר פראגע, וכאשר בארתי וערכתי דברי הנעימים בכרך הנקרא מלחמות השם¹⁴ לספר בנתיים אפס קציהו מעשיהם התוהו והבל”.

הספר „מלחמות השם”¹⁵ לא הגיע לידינו וספק אם ראה אור. לכן נעלמו מאתנו הטענות, שהשמיעו הצדדים. עם זאת, עצם קיומו של הויכוח בפני „המון חוגג בתוך אוהל השם בבהכ"נ דעיר פראגע” מוכיח, כי במקום זה נמצאו אז חסידים, שכן ר' לוי יצחק לא היה מסתכן לשטח טענותיו בפני קהל, שהוא כולו זר או אף עויין לו. גם העובדה, שר' לוי יצחק סבר, שידו היתה על העליונה בויכוח זה מוכיחה, כי לא חסרו לו אחרים בקרב קהל השומעים. ואם כן הדבר, אין ספק, שבסוף שנות ה-70 למאה הי"ח נמצאו חסידים בווארשא-פראגא.

הויכוח בפראגא העסיק את הרב מבריסק עוד זמן רב לאחר שהתקיים. באיגרת, ששיגר בתמוז תקמ"ד מווארשא אל ר' לוי יצחק הוא כותב¹⁶:

- מדברי מתנגדים. משני טעמים אלה יש, לדעתי, להעדיף את נוסח „מחשבות כסילים”. הציטוט שלנו הוא, איפוא, על-פי קונטרס זה. רק במקומות בודדים, שבהם קיים שינוי משמעותי, נביא בהערות גם את נוסח צווייפעל.
10. ההדגשה במקור.
  11. ע"פ גיטין נו א: „אבא סיקרא ריש בריוני דירושלים”. נוסח צווייפעל: בריוני.
  12. בבא קמא כט ב'. הכוונה כאן: לשוא כל עמלם.
  13. ניטלו ממנו המלים, כלומר: לא היה מענה בפיו.
  14. נוסח „שלום על ישראל”: „אמרי אמת חקתים בספר בפרק מלחמות ה'”. משמע, „מלחמות השם” נקרא הפרק על הויכוח הנמצא בתוך ספר, ששמו לא נמסר.
  15. ואם ננקוט לשון צווייפעל (עי' הע' קודמת): הספר, שהפרק „מלחמות השם” כלול בו.
  16. האיגרת נמצאת בשתי נוסחאות-יסוד. הנוסח האחד מובא בכה"י הידוע בשלשה עותקים ובשלשה שמות: „זאת תורת הקנאות”, „שבר פושעים”, „זמרת עם הארץ”. עי' לכ"י זה מאמרי „שבר פושעים לר' דוד ממאקאו — זאת תורת הקנאות לר' יתחקאל מראדזימין”, קרית ספר לה (תש"ך), עמ' 240—249. הנוסח האחר כלול בקונטרס „מחשבות כסילים” הנ"ל, שפורסם, סאמור, ע"י ש' דובנוב בקובץ דביר א. בנוסח זה גם מובא תאריך כתיבת האיגרת, כדלהלן: „היום יום חית תמוז תקמ"ד לפ"ק פה עיר ווארשי”. תורף האיגרת בנוסח א נראה בעיני עדיף על זה שבנוסח ב, היות ובסופו כתוב: „הדברים עתיקין (מועתקין) כהויתן מהעתקה שהוא נעתק מגוף הכתב שנמסר לכבוד הרב החסיד משה ר' לוי יצחק אב"ד דק"ק זעלחאב לידו ממש, והרב הנ"ל לא שם לב לדברי הגאון הנ"ל”. המובאה שאציין היא מכה"י המכונה „שבר פושעים”.

„ומדי היותי פה¹⁷ נודמן שבא מעל' פה ובו תלוי¹⁸ אנשי כת הנ"ל זייניהם¹⁹ לבחור במעגלותיו וללכת באורחותיו ובמקום שיש ח"ה אין חולקין כבוד²⁰ ויתדתי אליו בדיבור לדבר אתו קשות אשר הוקשה בעיני כי היותו מתנהג בכמה דרכי²¹ ועיניו אשר לא ישרו בעיני ובעיני כל ראי אור האמת ושצריך להסיר ממנו לזות שפתים ליתן מענה בטעם לשבח על כל השאלות שיש לשאול עליו וכאשר ערכתי דברי בני עמנו²¹ ושאלתי ודרשתי וחקרתי אותו מה ראה על ככה ומה הוא התכרה שתביאנו לעזוב מקור מים חיים מנהג אבותינו הקדום המוחזק בידינו ולבחור לו דרך אחרת וארשת שפתי בל מנעתי מלהזכירו על פניו בתוכחת מגולה להודיעני את דרכיו ואמנם חנם מזורה הרשת כי לא מצאתי בדברי תשובותיו שום דבר המתישב על הלב רק פטומי מילי בונה כעש ביתו בית עכביש מבטחו ולאחר²² נתקבלה תשובתו אצלי ואצל כל בעלי מדעים ושמעתי עליו לאמור היותו מתפאר שהשיב השבה מעליה וכאשר נתווכחתי עמו שוב בגידון זה נתרצה לי שאכתוב לו רובי שאלות ובכתב יענה את הכל לכתוב אצליכם שאלה ושאלה תשובתו בצדה²³ ויבחנו דבריו און מילין תבחן אם יש בהם ממש בדברי תשובותיו וע"פ הדברים האלה את קסתי²⁴ גתתי בענין זה".

מסתבר, איפוא, כי לפחות פעמיים נפגשו בווארשא הרב המתנגד והרב החסיד. כעדות המתנגד, נמצאו שם אותה שעה אנשי הכת הנ"ל — חסידים — ואלה הזכירו בר' לוי יצחק כבמנהיגם — תלו בו עיניהם והלכו בדרכו. על הויכוח עצמו אומר הוא — בקו"ק מיריד ועלוי שהבאנו קודם-לכן, כי ידו היתה על העליונה וכי לאחר, שהשמיע את טענותיו, ניטל הדיבור מפי ר' לוי יצחק, היה כאלם לא יפתח פיו.

דברי ר' אברהם קאצינילבוגין נאמרו בתקיפות ואף בתוקפנות. אך ר' לוי יצחק לא הודה בכשלון אלא אדרבה, פירסם שהשיב תשובה מעולה. גם לדעת המחבר המתנגד, בעל הקונטרס „זמיר עריצים"²⁵, המעיד על קיום איגרתו של אב"ד בריסק, לא השיב ר' לוי יצחק לשאלו תשובה של ממש ועוד העיו נגדו בדברים של מה בכך. וכך נאמר בקונטרס: „וכבר יש בידי האגרת אשר שלח הגאון אב"ד דק"ק בריסק ליד הרב מוהר"ר לוי שם הרבה להתווכח עמו ומראה אופן בתוך אופן לסתור כל מנהגיהם השטותי אשר הם בלי ראייה וטעם רק מחמת גאווה וגודל לבב לאמור אני הרואה ואיש האלהים בקבלה וידע אני להכריע — — — ובאגרת הנ"ל מבואר איך שהרב הנ"ל²⁶ הקשה ערפו וישם מצחו כנחושה נגד כל הרבנים השלימים מאוה"ג אשר פרשו רשת החרם בכל הקהלות גדולות ונוראות — — — גם שמעתי שהרב המנוח הנ"ל²⁷ התווכח עמו ג"כ פא"פ והחסיד הנ"ל מרוב גאותו אשר בלבו לאמור אני ואפסי עוד, לא השיב

17. ווארשא. 18. תלו, כך גם „מחשבות כסילים", דביר, עמ' 293.

19. ע"פ בבא מציעא פד ב: באתר דמרי ביתא תלא זייניה... עי' רש"י שם: „יתד שהיה הגבור רגיל לתלות בו כלי זיינו...".

20. ע"פ ברכות יט ב. 21. דביר שם: „דברי הנעימים".

22. נוסח דביר: „ולא".

23. תשובת ר' לוי יצחק לא הגיעה לידינו וספק אם נכתבה.

24. כ"י שבר פושעים, מה. 25. עי' להלן ע' 28.

26. ר' לוי יצחק. 27. ר' אברהם קאצינילבוגין.

לו כלל ואדרבא העין נגדו בשחוק וקלות אשר לא כדיון²⁸.

גם תיאור זה מוכיח כמאה עדים, שציבור השומעים בבית-הכנסת בפראג לא היה עויין את החסידות, אחרת לא היה ר' לוי יצחק מעז להתייחס בזלזול אל בר-הפלוגתא שלו²⁹.

שני האישים המתווכחים נפגשו בווארשא, כאמור באיגרת. מה טעם לא נערך הויכוח בתחומה, אלא בפראג הסמוכה? הדבר מסתבר מטעמים הקשורים במצבם החוקי של היהודים בשני מקומות סמוכים אלה (רק נהר מפריד ביניהם), שהשני הוא מעין פרוור לראשון³⁰.

(3) מן הגירוש בשנת 1527 ועד לשלהי המאה הי"ח היתה ווארשא, להלכה, עיר ללא יהודים³¹. למעשה, מעולם לא נסגרו שעריה בפני יהודים ורבים נמצאו בה ובסביבותיה.

היסוד החוקי לגזירה היה הפריבילג — *de non tolerandis Judaeis* שמלך פולין זיגמונט הראשון העניק לתושבי העיר בשנה הנזכרת. אך במשך הזמן, נתגלו פרצות לרוב, דרכן יכלו יהודים להסתנן לווארשא ולשהות בה שהות שניתן להגדירה כשיבת-קבע. עם העברת מושבי הסיימים לווארשא. הורשו לישב בבירה ולסתור בה בזמן המושבים ופרק זמן לפני-ואחרי כן. ומכיוון, שבמאה הי"ח תכפו הסיימים והאריכו בדיוניהם, נתאפשר להם לשהות בעיר במשך שנים, ללא הפסקה כמעט. אך חשובה מתקנה זו העובדה, שאצילים העניקו ליהודים חסות והרשו להם לגור בתחומי הנכסים שהיו בבעלותם ושלמעשה היו חלק מווארשא, — יורדיקים בלע"ז.

בשנת 1770 הונגה, „כרטיס היום” וכל יהודי שנראה ברחובותיה, חוייב להראות את ה„כרטיס”. והכנסה השנתית הגבוהה, שנתקבלה תמורת „כרטיסי היום”, מעידה על המספר הגבוה של יהודים ששהו בבירה. — ובמשך כל השנים מאז פקודת הגירוש, נמצאו יחידים שקיבלו זכויות מיוחדות מאת המלכים לישב בבירת המדינה.

העירונים, בהצביעם על הפריבילג *de non tolerandis Judaeis* נלחמו קשות, כדי להוציא את היהודים מתחומי העיר, אך ללא הצלחה יתירה. וכל אימת שהורחקו, חזרו כלעומת שיצאו. לפי מספרים רשמיים, היה מספר היהודים בווארשא: בשנת 1764 — 2519, בשנת 1778 — 3512 ובשנת 1792 — 6750 ואלה היו 8.3% מן

28. זמיר עריצים, ווארשא תקנ"ח, יח ב — יט א.

29. סאן המקום להעיר, שכל ידיעותינו על הויכוח באות ממקורות של מתנגדים. ואילו החסידים מילאו פיהם מים ולא הוכירו ויכוח זה אף לא במלה אחת. נוסף עוד, כי י" שאצקי בספרו בלשון יידיש על היהודים בווארשא (ע"י הערה 31), ח"א עמ' 135 כותב, כי בעקבות הויכוח חל פילוג בחברה קדישא בפראג, אך אין הוא מביא כל אסמכתא לכך ואינני סבור, שאמת בידיעה.

30. רק בשנת 1791 נקבעה תלזת מוניציפאלית של פראג בווארשא.

31. על היהודים בווארשא בתקופה הנדונה: ע' רינגעלבלום, יידן אין ווארשע אין 18-טן י"ה און זייער רעכטלעך-געזעלשאפטלעכע לאגע, היסטארישע שריפטן צווייטער באנד (ווילנע 1937), עמ' 248—268; הלה, די פוילישע יידן אין איפשטאנד פון קאשטשעקא — 1784, ווארשע 1937; י" שאצקי, געשיכטע פון יידן אין ווארשע, באנד 1 (1947) עמ' 45—234; H. Nussbaum, Szkice Historyczne, z życia Żydów w Warszawie, Warszawa 1881;

האוכלוסיה הכללית בבירה. מיסמך רשמי משנת 1796 קובע, שיש בין היהודים הגרים בווארשא כבר 30 שנה ויש שנולדו בה.³²

לפי סטאטיסטיקה של פרנסות משנת 1792, למעלה ממחצית הישוב היהודי היה ללא אמצעי מחייה מספיקים³³, למרות הדלות הגדולה, המשתקפת במספר זה נמשכו לווארשא יהודים מעריי-השדה, כי בהן היה המצב גרוע יותר. באותו זמן באו לבירה בעלי-הון יהודיים, מן הארץ ומחו"ל, בנקאים, סוחרים גדולים וכדו', שניהלו עסקי מסחר ועסקי הון מגוונים והגיעו לרווחים גדולים ולעושר רב. ווארשא, כמרכז מדיני ומסחרי של הארץ, יצרה אפשרויות נרחבות לעשיית הון, אבל, מובן מאליו, רק בשביל חוג מצומצם של אנשים, שממונם בידם והם בעלי יוזמה כלכלית. רוב רובם של היהודים, פרנסתם היתה דחוקה. מכל מקום, מספר הבאים לווארשא לשהות של קבע עלה בהתמדה וכן גדל מספר אלה, שפקדו אותם לפרקים. — תהליך זה נמשך גם לאחר אבדן עצמאותה המדינית של פולין.

בהעדר זכות ישיבה, לא יכלו יהודי ווארשא לארגן קהילה ולקיים מוסדות ציבור משלהם. תזכיר, שהגישו למלך ול"מועצה הקבועה" בשנת 1778 בחתימת "אסיפת יהודי ווארשא", עורר את מארשאל הכתר, שבידו השליטה על יהודי הבירה, להעיר על אי-חוקיות החתימה. ליהודי ווארשא — כתב — אין רב ולא בית-כנסת ואין להם רשות לקיים אסיפה³⁴. ואכן, שלטונות העיר לא הרשו ליהודים לבחור פרנסים, רבנים, לבנות בתי-כנסת וכן גאסר עליהם לקיים חתונות, לערוך גיטין, לקבור את מתיהם בתחום העיר וכדו'.

ברם, חרף האיסור, מצאו יהודי ווארשא דרך להסדיר את חייהם הפנימיים, לדאוג לצרכים הציבוריים והדתיים שלהם ואף עלה בידם לקיים צורה מסוימת של שלטון עצמי. הם המשיכו לפנות למלך ולשלטונות השונים בתור "אסיפת יהודי ווארשא"; ייסדו חברות ומוסדות חסד, שמבחינה משפטית היה קיומם מפוקפק, אך פעלו באין מפריע, כמעט, ואף הופיעו כלפי חוץ; ולא עוד, אלא שהשלטונות עצמם נזקקו, בעת הצורך, למוסדות האסורים על-ידם. כמו-כן היו רבנים ממקומות שונים מבקרים אותם, לעיתים, אם לתפקידי דת ודין ואם לצרכי-ציבור שונים. היו רבנים, ששהו בעיר פרקי זמן ממושכים ויש מהם שעסקו במסחר ומילאו באורח לא רשמי תפקידי רבנות ודיינות³⁵. מושבי הסיימים ובמיוחד הדיונים בשאלות היהודים בתקופה שבין שתי החלוקות הביאו לווארשא נציגי מוסדות מרכזיים והתנועות ארציות, שליחי קהילות שונות, שתדלנים למיניהם — קרואים ובלתי-קרואים. אין ספק, שבין הבאים היו גם מן המחנה החסידי ואף מראשי העדה ואלה עשו בווארשא למען קיום אורת-חיים חסידי והפצת תורת החסידות ברבים.

גם פראגא היתה מחוץ לתחום ליהודים. ברם, גזירה זו, שהקפדה עליה היתה רופפת עוד יותר מאשר בווארשא והיא בטלה לגמרי בשנת 1775. בווארשא גופא גדול

32. A. Eisenbach, Struktura ludności żydowskiej w Warszawie w świetle spisu 1810 roku, Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego No. 13-14 (1955), S. 81.

33. "לשצינסקי, הישוב היהודי בהתפתחותו הכלכלית, אנציקלופדיה של גלויות, כרך ראשון ווארשא תשי"ג, עמ' 149—158. 34. רינגלבלום, היסטארישע שריפטן, שם, עמ' 248.

35. רינגלבלום, שם, עמ' 267—268 — שמות רבנים, שהיו מבקרים בווארשא.

היה כוחם של העירונים ואלה הצרו ללא הרף, מטעמים של התחרות כלכלית, את רגלם של היהודים. ואילו בפראגא קבע כוחם של האצילים. האינטרס הכלכלי הברור שלהם היה לתמוך ביהודים, להשכיר להם בתים, חנויות, חצרות וכדו'. בשנת 1780 היו ליהודי פראגא בית-עלמין, בית שחיטה, בתי-כנסת, „חדרים” וכן „כלי קודש” שונים, כגון אב”ד, דרשן, שתדלן ועוד. בשנת 1785 החלה חברה-קדישא לנהל רישום קבוע של „פנקס” (עי' להלן), בו כתבו תקנות, סדרי הבחירות (קלפי) ועוד. כל האמור על הפצת החסידות והרעיון החסידי על-ידי מבקרים מן החוץ בווארשא, חל במשנה-תוקף על פראגא. הללו הביאו גם לשם את החסידות.

מובן מאליו, שכאשר נזדמנו בפונדק אחד ר' אברהם קאצינילבוגין ור' לוי יצחק ולאחר דין ודברים ביניהם בנושא החסידות החליטו — וודאי לפי יוזמת ר' אברהם — לקיים ויכוח פומבי, נערך ויכוח זה בפראגא ולא בווארשא. אמנם, כפי שמשתמע משני הכתבים, שמהם הבאתי לעיל, נתקיימה פגישתם בווארשא. אך לפענ”ד, לא נוח היה לקיים את הויכוח בווארשא, מחמת מצבם החוקי המפוקפק של התושבים היהודיים שם. הרצון לא להתבלט, לא לעורר את תשומת-לב שלטונות העיר למציאותם של המוני יהודים, הוא שהכריע, לדעתי, בדבר מקום הויכוח.³⁶ יש לתת את הדעת לכך, שקיום בתי-כנסת בווארשא, היה בחינת מעשה בלתי-ליגאלי.

(4) ר' לוי יצחק בווארשא

ברם, ר' לוי יצחק לא היה אורח גדיר בווארשא (ובפראגא) ומסתבר, כי בבואו לשם נהג מנהג חסידים, התפלל בתלהבות ובדביקות, ערך ג' סעודות בשבת והשמיע דברי תורה = ודרוש בפני המסובים.

אין ספק, כי הוא היחידי מבין מורי החסידות, שעליו ידוע, כי עשה למען הפצת החסידות בווארשא.³⁷

המגיד-המתנגד ר' ישראל בר' יהודה ליב מסלוצק, בעל „ס' ויכוח” (עי' גם להלן), ידע על תפילתו המיוחדת של ר' לוי יצחק בווארשא: „ובכאן אספר לך המעשה מר' לוי הרב דברדיצב כשהיה (בלאזינקיס) ³⁸ הוא כפר שעשועי המלך התפאר עצמו

36. ה. קירשנבאום, במאמרו בשפה הפולנית על ח”ק דפראגא מביע את הסברא, כי בחירת פראגא למקום הויכוח קשורה בעובדה, ששם כבר נפוצה החסידות באותו זמן, בניגוד לווארשא שחסידים היו בה מעטים מאד, אם בכלל. עי': H. Kirszenbaum, Bractwo Pogrzebowe no Pradze, Kwartalnik poświęcony przeszłości Żydów w Polsce, Rocznik 1 Zeszyt 3 (1913), S. 145.

37. המתבר הנזכר בהערה הקודמת רושם את Uryel רב בריטשואל ונאוידוואהר, מתבר הס' „עץ הדעת טוב”, כמפיץ את החסידות בווארשא (Kwartalnik, 145). כוונתו, ללא ספק, לר' עזריאל מייזליש, תלמיד המגיד ממעזריטש, ונתחלף לו למחבר או למדפיס האות z באות z. ברם, אין כל הוכחה לסברא זאת. ומבלי להזכיר את המקור, כותב י' שאצקי: בין החסידים הראשונים בזמן ההוא (בווארשא) הצטיין ר' אוריאל רב מריטשואל ונאוידוואהר (געשיכטע פון יידן אין ווארשע, ח”א, עמ' 134). ברם, צדיק או חסיד בשם זה לא היה ולא נברא, ואין זה אלא שיבוש מן השם עזריאל. אך כאמור אין הוכחה לכך, שר' עזריאל פעל בווארשא.

38. המקום ידוע עוד מתקופת הנסיכים המאזוביים והיו בו גן-חיות ובתי מרחצאות. סטאניסלאב-

נאותו³⁸ מנחה שהתפלל שם לא התפלל מנחה כוח מעולם כל זה שמעתי מאנשים כשרים מופלגי⁴⁰. אף כי אין המתנגד מזכיר פרטים, אין ספק, כי הידיעה שהגיעה לאזניה, הולמת את דרך תפילתו של ר' לוי יצחק.

ועוד ב,ס' ויכוח⁴¹ והפעם מפי עד ראייה: „וסיפר לי הרבני המופלא ומופלג⁴² החרף והבקי מהר' מאיר מק"ק ביאלי⁴³ שהי' אצל סעודה שלישית בק"ק פראג⁴⁴ אצל הרבי הגדול שבגדולי⁴⁵ — הכוונה לר' לוי יצחק — ואמרו לו בפ' צו בפעם ראשון לקדשו לכהנו והוא ביאר ואמר שהוא מתוק מאוד ואמת. והשיב הת"ח הנזכר לעיל אם היה באותן תיבת לקדשו הייתם יכולים לומר שהוא אמת אבל אם אינו אותן תיבת במקום זה איך יכול להיות אמת⁴⁶.”

ככל שניתן להבין מן הקטע הסתום במקצת, טענת המתנגד היא, שר' לוי יצחק עירבב בדבריו את פרשת תצוה בפרשת צו⁴⁷, והדבר אירע בפראגא ליד ווארשא. במקור מאוחר יותר אנו קוראים: „פעם אחת היה הצדיק ר' לוי יצחק מברדיטשיב בעיר ווארשא ואמר לאיש אחד ששמו היה בעש והוא היה איש מגושם מאוד פחות הערך ואמר לו תרצה תרצה קרון קרון⁴⁸ בינש אחי קשר עצמך בשורש עליון שורש כל השרשים בדביקות ואהבה ותראה שאין לך דבר יקר כמותו והיה זה לשחוק בעיני העולם⁴⁹ אף בעיני צדיקים היראים אבל האמת צדיק⁵⁰ אמת שגשמתו שורפת כמו אש לוחט באהבה וחיבה ובלב שמח ואינו רואה שום פחיתות באדם הוא רוצה להשפיע לכל העולם מאור הזה ואוהב כל ישראל כבבת עין ויש צדיקים גמורים שעובדין מראה אינם מקושרים כל כך עם אהבת ישראל במדריגה גבוהה תנועת של זה צדיק האהוב הוא לפעמים לשחוק בעיניהם⁵¹.”

ידיעה זו מתארת את דרכו של ר' לוי יצחק בחסידות, את אופן השפעתו על בני-אדם פשוטים ואת ההתנגדות שנתעוררה אליו בחוגי יראים. אמנם הידיעה היא מאופי אגדתי, עם זאת היא מאשרת את דבר ביקוריו בווארשא ואת פעולתו למען הפצת החסידות שם.

ברם, המסורת החיה על ביקורי ר' לוי יצחק בווארשא נמשכה עד לדורות האחרונים. ע"נ פרענק מצביע על-כך, כי „בבית-הכנסת אשר בבית הברזל, שנקרא גם כן בשם „פאצעייב" אשר ברחוב באגנא, נשמר עד עתה העמוד, אשר לידו התפלל שם הרבי ר' לוי יצחק — — — העמוד הזה הוא קדוש עד היום בעיני המתפללים בבית-הכנסת הזה⁵².”

אוגוסט, אחרון למלכי פולין, פיתח את המקום ובנה שם ארמן מפואר. בדין עד להעיר, כי התיבה „בלאזניקיס" הוכנסה ע"י המחבר בסגריים, סמנתו לגבי תיבות לא-עבריות, המופיעות בקונטרס.

39. צריך להיות: כי אותו.

40. ס' ויכוח, יט ב.

41. ההדגשה במקור.

41*. שם, כ ב.

42. ע"י שמות כח ג; ויקרא ח יב.

42*. סערצע, קרוין — לשונות חיבה בשפת יידיש.

43. ציבור, קהל.

44. יצחק יהודה יחיאל [ספרין] מקאמארנא, נתיב מצותיך, נתיב התורה שביל ב לא ב, סי' ג.

45. ע"נ פרענק, יהודי פולין בימי מלחמות נפוליון, ווארשא תרע"ג, עמ' 23. על מועד הביקור

. שאליו התכוין פרענק, ע"י: י' היילפרין, יהודים ויהדות במזרח-אירופה, עמ' 340.

נוסח אחר לאותה מסורת אגדתית מוסר ע' רינגעלבלום: כאשר ר' לוי יצחק בא לווארשא היה מתגורר בבית-המדרש שבחצר-הברזל. אומרים, כי בעמוד הנמצא שם היום יש לוח מן העמוד, שלידו היה מתפלל ה, קדושת לוי". כשעזב בעל "קדושת לוי" את ווארשא, השאיר שלש ברכות: כיוון שבחדר השני, המשמש כמקום לימוד, אין תנור ואין חלונות-כפולים, ברך את הבחורים הלומדים שם, שלעולם לא יסבלו מקור. ברכתו השנייה: כל האברכים והבחורים הלומדים בבית-המדרש שהוא יינצלו מידי גוים⁴⁶. הברכה השלישית: שלא תהיינה שריפות בחצר⁴⁷.

(5) על כתב-יד חסידי שנמצא בווארשא.

לאחרונה, נתגלה כ"י של קובץ חסידי, מן הדורות הראשונים לקיום החסידות, שנמצא בשנת תקמ"ט בווארשא, עתה הוא בבעלות המחלקה לכתב-יד שליד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים וסימנו Heb. 8° 5198⁴⁸. תיאורו של כ"י זה הוא עניין נכבד לעצמו, אנו נצטמצם במקום זה בסקירה קצרה ובלתי ממצה, בנותן ענין לנושא הגדון על-ידינו.

זהו קובץ מסוג הקבצים, "צוואת ריב"ש" ו, "כתר שם טוב". ככל הנראה, הוא קודם להם בזמן⁴⁹ ואפשר שעולה עליהם בהיקפו ובגיוון תכנו. שהוא ראשון בזמן לכל כתב-יד החסידיים, הידועים לנו עד כה. מכאן, שקשה להפריז בחשיבותו. ניתן לזהות את רוב רובי ה, "תורות", המובאות בו. חלק מהן לקוח מספרים, שהופיעו קודם לשנת תקמ"ט וחלק — מכתבים שנדפסו רק לאחר מועד זה, או שלא ראו אור כלל. כה"י הוא כבן מאה דפים וחסר פאגינאציה מקורית. ברם, הדפים סומנו במספרים בכתב-עפרון, וודאי ע"י איש המחלקה לכ"י שבבית-הספרים. יש בו בכ"י זה דברי תורה, דרושים, הנהגות, כוונות, נוסח של פדיון-נפש ועוד מאת הבעש"ט, המגיד ר' בער ממעזריטש ואחרים מתלמידיהם. הוא פותח בפירוש לתהלים קו, המיוחס לבעש"ט, שהיה ידוע לנו עד כה רק מהדפסתו הראשונה בשנת תקס"ה⁵⁰, היינו לפחות טו שנה לאחר המועד הרשום בכה"י (עי' להלן)⁵¹. בדף 81-82 באה האיגרת הנודעת, שכתב הבעש"ט לגיסו ר' גרשון מקוטוב. ההבאה אינה מגוף האיגרת, אלא מן הס', "בן פורת יוסף" (קארעץ תקמ"א), שם היא נדפסה לראשונה⁵². נדמה, כי דרושי המגיד תואמים

46. סברת היילפרין (שם, עמ' 340 הערה 3), שכוונת הברכה שלא יגויסו לצבא, נראית לי מופלגת מדי.

47. ע' רינגלבלום, חסידות און השכלה אין ווארשע אין 18-טן י"ה, שם, עמ' 1126.

48. תודתי נתונה לד"ר מ' נדב, מנהלה של המחלקה לכ"י, על מתן הרשות להשתמש בכה"י.

49. ס', "צוואת ריב"ש" היפיע חמ"ד בשנת תקנ"ד. אמנם, ישנן שתי הוצאות חמ"ד, שלדעת חוקרים נדפסו בשנת תקנ"ב, תקנ"ג. עי' א"מ הברמן, "ספר, צוואת הבעש"ט ושאר הליקוטים הקדמונים מדברי הבעש"ט", ספר הבעש"ט (ירושלים תש"ך), עמ' מא ס' 1-3. ואילו הס', "כתר שם טוב", ב' חלקים, ראה אור בזאלקווא בשנת תקנ"ד, תקנ"ה.

50. ספר מרבי ישראל בעל שם טוב, זיטאמיר תקס"ה.

51. רבקה ש"ץ-אופנהיימר פירסמה את הפירוש לתהלים קו לפי כה"י הנידון ב, "תרביץ" ש' מב (תשל"ג), עמ' 154-184.

52. שכן הפיסקא המקדימה את האיגרת, שאינה מגוף האיגרת אלא נדפסה בס', "בן פורת יוסף", כלולה אף היא בכה"י: "זאת האיגרת שנתן הרב רבי ישראל בעש"ט זלה"ה לרבינו מו"ה

ברובם, את דרושי המגיד לפי המסורות שהועברו בשם ר' לוי יצחק מבארדיטשוב ונדפסו בס' „אור האמת” — „אמרי צדיקים” (הוסיאטין תרנ”ט) ובס' „שמועה טובה” (ווארשא תרצ”ח). בדף 61 מובא דרוש „מהרב הגאון דק' זעלחאב” ובדף 79 נאמר „כמ”ש הרב החחסיד מק”ק זאלחוב”. בדפים 73—76 מועתקים דרושים, התואמים, בדרך כלל, את הנאמר בס' „נועם אלימלך” לר' אלימלך מליזענסק. בדף 96 — מובאה המסתיימת במלים „זאת הודיענו בן הרב המגיד אשר נק' בשם רבינו שמשון מגיד זצלה”ה שפתותיו דובבו בקבר”, והכוונה לר' שמשון מאוסטרופוליא.

כה”י הוא עלום-השם ואף שם מחברו (למעשה, שם המאסף את הקטעים והעורך את הלקט) לא נודע. אך העובדה, ש„תורות” המגיד, שנכללו בקובץ, הועתקו לפי המסורות של ר' לוי יצחק מבארדיטשוב וכי גם הובאו בו דרושים מאותו צדיק, מעלה על הדעת את ההנחה, כי איש מבני חוגו של ר' לוי יצחק הוא האחראי לאסופה⁵³. ברם, בידינו ידיעה ברורה בדבר הבעלים של אותו קובץ. בדף הראשון של כה”י רשומים שני ציוני-בעלים ובגוף החיבור טבועה חותמת-בעלים, המלמדים אותנו רבות.

במחצית השניה של הדף הראשון, הקודם לטקסט, כתוב לאמור:
 „הכתבי קדש האלה ממקור⁵⁴ מים חיים באו וממקום קדוש יהלכו ומצפוני נחל הקדשים נבעו ושייכים לכבוד הרבני המופל’
 הירא וחרד לדבר ה’ מאוד כבוד שמו הטהור מוהרר יונה
 בהרבני הנגיד מוהרר מנחם מענדל מק’ פינטשב⁵⁵ ולהיות האי
 ראי’ מהימנא באתי עה”ח היום יום ד’ פ’ וארא כג טבת
 תקמטית לפ”ק פה ע”מ⁵⁶ ווארשי נאום הק’ יצחק אייזיק בהרר
 חיים גר”ן” *⁵⁸.

תוכן הרשימה והתארים המוענקים הן לקובץ והן לבעליו, מוכיחים ללא ספק, כי שני האישים הנזכרים — בעל הקובץ והמעיד עליו — נמנים עם החסידות הבעש”טית. אמנם, למרבה הצער, לא נוכל לזהות את בעל הכתב. אך בידנו ידיעות ברורות, המתייחסות לבא על החתום, יצחק אייזיק בר’ חיים.

המחבר”. מכאן, אגב, הוכחה לסברא, אותה הבעתי, כי לאחר שהאיגרת נדפסה היו מעתיקים אותה בכ”י. עי’ מאמרי „אגרת הבעש”ט לר’ גרשון מקוטוב”, „סיני” סז (תש”ל), עמ’ קכ—קלט.

53. כאן בדין להעיר, כי ר' אברהם מרדכי מפינטשוב, שהיה תלמיד מובהק של ר' יחיאל מיכל מזלאטשוב היה גם תלמידם של ר' אלימלך מליזענסק ור' לוי יצחק מבארדיטשוב. עי’: קנטרס „יד המאיר” לר' מאיר הורוויץ בס' „פענח רזא”, ווארשא תרפ”ח. אפשר, איפוא, כי מסורות ודברי תורה של ר' לוי יצחק היו ידועים בפינטשוב. ועיין להלן.
 54. כתם דיו נשפך במקום זה בכה”י. אבל הקריאה ברורה בהחלט ואינה מוטלת בספק.
 55. בפיענוח תיבה זו סייע בידי מר שלמה צוקר מן המחלקה לכ”י של בית הספרים.
 56. עיר מלוכה.

*56. בהיסוס-מה פיענחתי תיבה זו. אפשר, שיש לקרוא: „נ”י”. אוסיף, כי ציון-בעלים זה הועתק ע”י רבקה ש”ץ-אופנהיימר במאמרה הנ”ל ב„תרביץ”, אך קריאתי שונה מזו שלה.

לנגד עינינו, פנקס החברה קדישא דפראגא" לשנים תקמ"ה – תר"ל⁵⁵. ברישמת המנויים לשנת תקמ"ה, היא שנת הפתיחה של הפנקס, כתוב: „יצחק אייזיק ב"ה חיים צריך למוד כפי אשר ישימו החברה, דהיינו עד קלפי עד שנת תקמ"ו לפ"ק". משמע, האיש נתקבל לחברה קדישא, אך עליו לעבור תקופת לימוד ונסיון של שנתיים. ברם, כבר שנה לאחר-מכן, היינו באסרו-חג של פסח תקמ"ו, נמצא שמו בין החותמים על תקנה חדשה, כדלהלן: „נאום יצחק אייזיק בן לא"א מהרר חיים סגל". וודאי, היה לוי. בחול-המועד פסח שנת תקמ"ו נעשה קלפי בחברה קדישא וברשימת המתמנים בווארשא⁵⁶, בין רואי החשבונות, רשום: „כ"ה דוד במו"ה יצחק אייזיק". אין ספק שזה בנו של יצחק אייזיק הנ"ל.

ושוב בקלפי שנעשתה בחוה"מ פסח לשנת תקמ"ח, בין הגבררים: „ה"ה המרומ' ה' דוד במו"ה יצחק אייזיק סגל מפינטשוב". ובהמשך לאותה פסקא, נאמר, כי הגבררים עשו „התמנות בהח"ק שלנו הן פה פראגא והן בין הגרים בווארשא", ובין רואי חשבונות מן המנויים בווארשא מופיע השם „ה"ה המרומ' ה' דוד מפינטשוב". ושוב מופיע השם „המרומ' ר' דוד מפינטשוב" בין רואי חשבונות מן המנויים בווארשא בקלפי מחוה"מ פסח תקמ"ט.

קרוב לוודאי, כי ר' יצחק אייזיק בר' חיים, החתום על ציון-הבעלים של כה"י זהה עם האיש בשם זה, המופיע בח"ק דפראגא, שהיה, כפי שמסתבר איש פינטשוב. העובדה, כי הוא נדרש להעיד על בעלות של כ"י מוכיחה, ללא ספק, שהיה דמות ידועה בווארשא. ואם נשים לב לכך, כי מחזיק כה"י, ר' יונה בר' מנחם מענדל היה איש פינטשוב, נבין על שום מה הוא ביקש להסתייע, בבואו לווארשא, בתושב העיר שמוצאו מפינטשוב.

בדף 28, בשולי הדף למטה, טבועה חותמת לועזית N. Dawidsohn, המציינת את הבעלות על הקובץ בכ"י. ואילו בדף הראשון של כה"י, במחצית העליונה שלו, רשום ציון בעלים נוסף על הנ"ל, דהרי תוכנו:

„שייך לאדוני אבי מורי
הרב החריף הגביר המפורסם
מוה יוסף צבי
דאוידזאהן”.

מסתבר, כי לאחר שכה"י הובא לווארשא, הוא הגיע לבני משפחת דוידזאהן. ראש המשפחה, ר' חיים דוד זאהן⁵⁷ נולד בפינטשוב. לאחר נשואיו עבר לווארשא, לחתנו הגביר ר' הירשל (נפתלי צבי) צענצמינער. הוא היה למדן מופלג והקדיש את רוב עתותיו ללימוד תורה. חותנו ציווה לפני מותו⁵⁸ את בתו, היא רעיית

57. תצלום הפנקס וכן העתקו ותרגומו לפולנית נמצאים בארכיון הכללי לתולדות ישראל בירושלים. סימנם PL 4. ותודתי להנהלת הארכיון על שהעמידו אותם לרשותי.

58. בשנת תקמ"ה אוחדו הח"ק בווארשא ובפראגא. מוסדות החברה הורכבו מנבחרים משני המקומות.

59. בדבר פרטים ביוגרפיים על משפחת דוידזאהן ע"י קונטרס: ע"נ פרענק און י"ח זאגאראדוקי, די פאמיליע דאוידזאהן, ווארשע 1924.

60. נפטר בשלהי שנת 1811.

ר' חיים, שתחלוק לו כבוד ושלא תטרידו בעסקי פרנסה יתר על המידה: „אהובתי בתי מרת רחל שתחי, איך בעט דרך ג"כ און בין דרך מזהיר באזהרת גדולה למשאד למען השם דיא זאלסט זעהען בעלך נ"י בכבוד צו האלטען בכל מה דאפשר בכל הענינים — — — ווען אויך ער איין מאהל (אין) כעס זאלשט איהם פערשווייגען ומכש"כ ח"ו שלא לקלל אותו כדרך הנשים — — — גם מעגליך און זאלשט קענען פורק עול משא ומתן זיין מבעלך, מה טוב בעיני הבריות" ⁶¹. מרשימת התרומות למסדות צדקה, להם ציווה הגביר, אנו למדים אלו חברות וגופים ציבוריים נמצאו אז בווארשא ⁶².

בשנות ה-30 למאה הי"ט ירד ר' חיים מנכסיו וכאשר נתפנתה משרת הרבנות לאחר פטירת ר' שלמה זלמן ליפשיץ, בעל הס', „חמדת שלמה" (תקצ"ט), נבחר ר' חיים לאב"ד ווארשא והוא אז כבן פ שנה.

ר' חיים נולד בפינטשוב בשנת תק"כ ונפטר בווארשא ב"ז אדר תרי"ד, כבן צד. ר' חיים היה מתנגד לחסידות, אך לא נלחם בה. ונהפוך הוא. גם לפני היותו מכהן במשרה ציבורית ולא כל שכן לאחר מכן, שיתף פעולה עם מנהיגים חסידיים בענינים הנוגעים לכלל ישראל, ואחדים מהם, כמו ר' יצחק מאיר, מי שעתיד להיות הרבי מגור, נמנו עם ידידיו הוותיקים. הוא גם נתן את הסכמתו על ספרים חסידיים ⁶³. החותמת בלועזית N. Dawidsohn, הטבועה בדף 28 של כה"י הנזכר (עי' לעיל), היא של ר' נפתלי בן ר' חיים. ר' נפתלי, למדן וסוחר עשיר, חתום עם אביו על כרוזים לתקנת הקהל, וכמוהו היה מתנגד מתון. הוא נפטר תשע שנים אחר מות אביו, ב"ח מרחשון תרכ"ג. החותמת הג"ל מראה, כי כה"י היה בבעלותו של ר' נפתלי, אך אין זה מן הנמנע, שהכתב החסידי הגיע לידי אביו ר' חיים והלה הורישו לבנו. לא נוכל, שלא לתת את הדעת לכך, שר' חיים היה מפינטשוב וכבר נזכרנו לדעת, כי ר' יונה בר' מנחם מענדל, בבואו לווארשא, היה נשען על בני עירו. בנו הגדול של ר' נפתלי היה ר' יוסף צבי. שמו רשום בציון-הבעלים השני של כה"י, כמובא לעיל.

ר' יוסף צבי נולד בשנת תקצ"ז ונפטר בשנת תר"מ ולו שני בנים ושתי בנות. הרישום על ציון-הבעלים הוא מעשה ידיו של אחד הבנים ⁶⁴.

61. א' טשעריקאבער, מירושת משפחה פאטריאכלית, העבר א (תרע"ח), עמ' 117—130.

62. ואלו הם: בקור חולים, הקדש, תלמוד תורה, מלביש ערומים, תפוסים, חברת נשים, מעות א"י, שמשים דח"ק ובקור חולים ומלביש ערומים ומשרתי קהל ודיינים, נאמנים, חברה קדישא דפראגא. כן השאיר לר' עקיבא איגר, שהיה מחותנו, סך 100 אדומים לקרן קיימת, שמפירותיה יאכל כל ימיו. אבל אם יחפוץ ר' עקיבא להביא לדפוס איזה ספר ולא תגיע ידו, הרשות בידי היורשים לתת לו חלק מן הקרן הקיימת לצרכי הדפסה, „כדי שלא יצטרך חלילה חס להתרפס ולאסוף חתומים על חיבורו, כנהוג בין המחברים בימינו אלה". ואכן, ר' חיים הביא לדפוס תשובות ר' עקיבא איגר על חשבון קרן זו. עי', טשעריקאבער, עמ' 123 הע' 12.

63. עי', למשל, עבודת ישראל לר' ישראל מקאזניץ, יזעטוף תר"ב.

64. בנו הבכור, אריה ישכר, הידוע כלייבוש דאוידזאהן, היה עסקן נודע, ממנהיגי חובבי ציון ומראשי הקהל בווארשא.

הנה כי כן, הובא קובץ חסידי בכ"י לווארשא ע"י איש חסיד, שבא מפינטשוב. תושב ווארשא שמוצאו מפינטשוב רשם את שם הבעלים. העובדה, שבעל הכתב דאג לאישור בעלותו, מצביעה, לדעתי, על כוונתו לעשות בו שימוש, הלכה למעשה, אם ע"י מכירתו ואם ע"י הבאתו לדפוס. הקובץ לא הובא לדפוס, אלא הגיע למשפחת עשירים, שמוצאה מפינטשוב. בני המשפחה לא נמנו עם המחנה החסידי, אך רחוקים מהתנגדות קיצונית. אני נוטה להניח, כי הכתב הגיע לידם בדרך של קנייה ועל כל פנים הוא עבר בירושה מאב לבן.

ואסיים פסקא זו בהערה, כדלהלן:

הכל תלוי במזל, אפילו ספר תורה שבהיכל, על כתב-יד זה נאמר. אילו נדפס בשעתו, היה לספר קלאסי בחסידות, בדומה ל"צוואת ריב"ש" ו"כתר שם טוב". אך משנתגלגל לאוצר הספרים של משפחת למדנים-מתנגדים בווארשא, היה מונח כאבן שאין לה הופכים ולא נודע על קיומו.

עתה, משנתגלה לחוקרים, הבה נקווה, כי ימצא גואל, שיעלה אותו על מכבש הדפוס ויצילו מתהום הנשייה. חשיבותו העיקרית לקורא היום בקביעת נוסחאות קדומים ל"תורות" הרבות, שהובאו בו ושנדפסו רק אחרי שנת תקמ"ט.

(6) עדותו של מ' לעפין.

המאמצים להציל את עצמאותה המדינית של פולין ע"י רפורמות חוקתיות וחברתיות, שנדונו בציבוריות הפולנית לאחר החלוקה הראשונה (1772), העלו על שלחן הדיונים גם את שאלת היהודים, שבלאו-הכי העסיקה את השלטונות ואת המעמדות השונים במדינה מזה שנים רבות, נתפתח פולמוס ספרותי ער ביותר, שבו הושמעו דעות מגוונות והועלו הצעות שונות להסדר שאלת היהודים. וכן נקבעה ועדה מיוחדת בסיים בן ארבע השנים (1788—1792) לעיבור הצעות באותו נושא. עובדה זו העלתה את מספר היהודים, באי-כוח קהילות שונות, רבנים ושתדלנים למיניהם, שהגיעו לווארשא, כדי לקיים מגעים עם רבי המדינה, כולל המלך, לשם פעולה נגד גזירות מוצעות והבטחת חוקים נוחים ליהודים.

בין הבאים לווארשא באותן השנים היה הסופר-המשכיל מענדל (מנחם) לעפין. לעפין היה בן טיפוחיו של הנסיך הפולני אדאם טשארטאריסקי וביוזמתו חיבר קונטרס בלשון הצרפתית לתיקון מצב היהודים⁶⁵. הקונטרס הופיע בווארשא, בעילום-שם המחבר והוקדש, רובו ככולו, לתחום החיים הפנימיים של יהודי פולין: ענייני דת ומוסר, השכלה, חינוך, אירגון הקהל ותפקידי הרבנות, המעבר למקצועות פרודוקטיביים וכדו'. במסגרת זאת ציין לעפין דרכים למלחמה בחסידות ומסר פרטים על גידול החסידות בווארשא. לדבריו, ווארשא היא קן נכבד של חסידים, המבוקרים תכופות על-ידי מנהיגיהם, אשר מוצצים את דמם מזמן לזמן. לא מכבר, אחד הרבנים שלהם, מקובל גדול שעזב את גליל רבנותו במקום, שגרם למחלוקת, בא הנה ממרחקי אוקריינא עם השליחים היהודיים. כיוון שלא הצליח לשחק כאן את התפקיד של שמעון הקדוש על העמוד⁶⁶, פנה והלך לו. בכל זאת מרגישים עדיין מתנגדיו את התוצאות האיומות

65. שם הקונטרס: Essai d'un plan de reforme ayant pour objet d'éclairer la Nation Juive en Pologne et de redresser par la fes mœurs.

66. הכוונה ל- Simeone Stilita.

של אי-שביעות רצונו.⁶⁷

למרבית הצער, לא הוכיר לעפין את שם „המקובל הקדוש“ מאוקריינא, שבא לביקור לווארשא⁶⁸, ובכך מנע מאתנו ידיעה חשובה על כל פנים, מסתבר מדבריו, כי בראשית שנות ה-90 למאה הי"ח נתקיימו בווארשא חבורות חסידים, המבוקרות ע"י מנהיגיהן, שבאו אליהן אפילו ממרחקים. רושם הביקורים נשאר עוד זמן רב לאחר עזוב הצדיקים את העיר.

(7) על זיקתו של שמואל זביטקאווער לחסידות.

הדמות הבולטת בין יהודי ווארשא בשליש האחרון למאה הי"ח היה שמואל זביטקאווער, איש פראגא.⁶⁹

זביטקאווער התחיל את פעילותו הכלכלית כמוזג ולא ארכז הימים והיה לגדול הסוחרים, הספקים, התעשיינים ובעלי-הון היהודיים בווארשא. כן היה ספק החצר של מלכי פרוסיה, סרסור של מלך פולין האחרון וספק הצבא הפולני והגייסות הרוסיים שחנו על אדמת פולין כצבא כיבוש. בני דורו הפולנים קראו אותו בשם „היהודי הנודע לתהילה שמאל“.

יש מן החוקרים, הרואה בזביטקאווער חסיד⁷⁰. אך מסתבר כי קשריו עם החסידות היו רק מעולם האמת. ר' ישראל המגיד מקאזניץ עשה למען תיקון נשמתו (ע"י להלן), באשר היה בעל-עבירה, שנמצא לו כף זכות. הצדיק נאחז במעשיו הטובים, ביתר דיוק, במעשה הטוב האחד שעשה בימי חייו והעלה את נשמתו. לפי מסורת אחת, נמשך תהליך התיקון שלש שנים ועוד נשאר עליו כתם, שלא ניתן לנקותו. כה כבד-עוזן היה. נמצא, אין המסורת החסידית רואה בו אחד מבני החבורה, אך היא דואגת לתיקון נשמתו, וודאי בזכות בנו וכלתו, שהיו חסידים.

שמואל יוסף בן אביגדור⁷¹ זביטקאווער השתקע בפראגא בשנת 1756—1757 לערך ומת שם בכ"ה תשרי תקס"א. הוא נקרא זביטקאווער על שם הכפר שממנו בא — Zbytki ועל שמו נקראת נחלתו בתחום פראגא-שמולעוויונא. נדמה, כי זה מקרה יחיד בפולין, שישב או חלק ממנו נקרא על שם יהודי. ומכל-מקום, זו עדות לעשירותו המופלגת ולחשיבותו בעיני השררה. ע' רינגלעבלום, שהוציא את דמותו מתחום האפולוגיטיקה האגדתית⁷² והכניסה למסגרת היסטורית איתנה, רואה בו בן

67. שם, עמ' 31.

68. לדעת י' היילפרין, התכווין לעפין לר' לוי יצחק מבארדיטשוב. אך הנחה זו אינה מוכחת והיא טענה חיוק. עי': י' היילפרין, יהודים ויהדות במזרח אירופא, ירושלים תשכ"ט, עמ' 343 הערה 15. היילפרין לומד גזירה שווה מהשוואתו של לעפין את הצדיק שבא לווארשא אל שמעון על העמוד אל האגדה החסידית על העמוד שליחו התפלל ר' לוי יצחק בווארשא.

69. עי' עליו: ע' רינגלעבלום, שמואל זביטקאווער, ציון שנה ג (תרצ"ח), עמ' 246 ; 266 ; 337—355.

70. כך, למשל, כותב עליו י' שאצקי כעל „החסיד הראשון בווארשא, שהיה עשיר ורב השפעה“ (געשיכטע פון יידן אין ווארשע, ח"א, עמ' 140).

71. במיסמכים רשמיים הוא נקרא שמואל בן יעקב או שמואל בן אביגדור.

72. עי' למשל: ש' יעונוין, נחלת עולמים (ווארשא תרמ"ב), בערכו: „הוא הגבר הפליא להראות נפלאות במעשה הצדקה, וורעו סמכתו לעשות ישועות בעירו לנכאי לב, כאחד מגדולי

מושחת לזמנו המושחת. לדבריו, גם עסקנותו הציבורית היתה אחד המכשירים הבלתי כשרים, שבסיועם הגדיל את נכסיו. אף התואר „פרנס ועד ד' ארצות“, החרוט על מצבתו ושבז התגאה כל ימיו, בא אליו בדרך לא כשרה ובעצם היה חסר משמעות. שכן הוא קיבל תואר זה בדרך של מינוי מאת שר הכספים הפולני, אחת עשרה שנה לאחר פירוק ועד ד' ארצות. המינוי עלה לו טבין ותקילין, אך את התשלום הטיל על יהודי ווארשא.

טידיאוש קוז'ון, היסטוריון פולני, כותב בספרו על „החיים הפנימיים של פולין בימי מלכה האחרון“, כי הגיעו אליו שמועות על תרומותיו הגדולות של זביטקאווער למטרות צדקה. אך משבא לבדוק, לא מצא כל סימוכין לכך. קוז'ון מביע את הסברא, שהחליפו את שמואל בבנו, שהיה נדבן גדול.⁷³

אגדה מלבבת עוטר את תולדות חייו של זביטקאווער. אפשר שבגינה הוא עבר לתודעה ההיסטורית של יהודי פולין כדואג לעמו וכגומל חסדים טובים. האגדה קשורה בטבח של יהודי פראגא, שבוצע ע"י הצבא הרוסי הכובש, במסעו לדיכוי מרד הפולנים (1794). כותב נינו של זביטקאווער, הסופר ישכר בעריש הלוי איש הורוויץ:

„מעשה הצדקה הנפלא אשר עשה לעיר ווארשא הוא בעת רעה בימי המלחמה בעיר פראגא פרוור עיר ווארשא, בשנת 1794 התעורר ברוח נדיבה אדוני א"ו הנדיב הנפלא ואוהב כל אדם להחיש לעזרתם ר' שמואל זביטקאווער נ"ע וקרא כרח במחנה הלוחמים כי מבלי פדות בין בן ברית ואינו בן ברית יתנדב לתת כופר נפש בעד כל אדם חי אשר יביא אליו יתן שקל זהב אחד והוא שלשה ר"כ, ובעד אדם נהרג ומת יתן ר"כ אחד. ויהי כאשר שמעו ההורגים את הדבר הזה חדלו מהרג עוד, והביאו את האנשים אשר תפשו חיים אל חצר הנדיב הזה וגם האנשים אשר כבר נהרגו הביאו שם לחצרו, והוא נתן להם כפר כל איש חי ומת כאשר אמר והעמיד בחצרו בפראגא הגדולה ורחבת ידים עד מאד, שתי חביות גדולות אחת מלאה שקלי זהב (דוקאטען) ואחת מלאה שקלי כסף ר"כ, ומבקר עד ערב הורקו החביות האלה, וחצרו הגדול מלא מפה אל פה אנשים חיים יתר הרבה מן המתים“⁷⁴. האגדה מופיעה לראשונה בדפוס בשנת 1872—1873, כתובה ע"י מחבר פולני, ולמרות הפיקפוקים סבור רינגעלבלום, כי אמת בה וכי יש לקבלה כמהימנה.

אותה אגדה משתזרת במסורות חסידים ומהווה נקודת-מוצא לסיפור על זיקתו של זביטקאווער אל החסידות. ובדין לציין, כי מסורות אלה הועלו על הכתב רק בעשרות השנים האחרונות, אך אין ספק, כי הן קדומות בהרבה. בס', „מאיר עיני הגולה“ כתוב:

„וסיפר רבינו זצ"ל (ר' יצחק מאיר אלטר מגור) שזוכר בהיותו נער קטן בקאזניץ שהי' המנהג בש"ק שהמגיד התפלל לפני התיבה ובהגיעו לפיוט א' אדון על כל

הנדיבים בעם, שרידי דורות עולמים“. גם נ' סוקולוב, שצייר את דמותו במסה „אלט ווארשא“ שבגליץ יובל של „היינט“ (1928), כותב עליו בניהמה של אידיאליזאציה ברורה. T. Korzon, Dzieje Wewnętrzne Polski za panowania Stanisława Augusta. 73. T. 1, S. 226-7.

74. הצפירה לשנת 1900 גל' 223.

המעשים התחילו המקורבים שעמדו אצלו לנגן איזה ניגון והמגיד אמר התיבות, וס"א בש"ק בבואו לפיט הנ"ל התחיל המגיד בעצמו לנגן ניגון יפה ונאה למאוד והמקורבים לא שמעו מעולם ניגון שהוא ולא יכלו אף לסייע אותו בקולם.

ואחר התפילה שהכיר המגיד שמתפללים ע"ז אמר המגיד שזה שלש שנים שמת הר"ש זביטקאווער הנ"ל ויצאו לקראתו מלאכי חבלה לקטרג על עוונותיו אבל מלאך מליץ טוב שנברא מן המצוה הגדולה הנ"ל⁷⁵ הרעיש מאוד וצעק היתכן שלא יכריע על הכל הענין הגדול שהציל נפשות רבות מבג"ע ומוראוי שילך תיכף לג"ע, ויצא הפסק מב"ד של מעלה שאמת שמגיע לו מקום חשוב בג"ע בעד מפעל כזה, אבל א"א להעלותו תיכף בלי זיכור מכתמיו הגדולים ונמשך זה שלשה שנים. ועתה הובילו המלאכים אותו למקומו בג"ע ובעת הוליכם אותו שוררו⁷⁶ את הניגון הזה החדש ששמעתם ממני. וסיים אח"כ המגיד אף שנמשך הזיכור ג' שנים עכ"ז הי' ניכר במלבושו עוד כתם. ורבינו זצ"ל אמר שכנראה הי' בין עוונותיו גם ענין גיאוף ולכן קשה הזיכור כל כך⁷⁷.

75. הכוונה למעשה ההצלה שלאחר טבח פראגא, המובא קודם לקטע זה.

76. שרו.

77. מאיר עיני הגולה, עמ' 17 סי' טא. נוסח אחר לאגדה מוסר ע' ריגלבלום מפי י' גיטרמן ששמע מפי חסיד זקן, איש מפי איש עד לר' נפתלי מראפשיץ, שהיה נוסח בעת מעשה: אותה שבת, שר לו המגיד מקאזניץ ניגון אחד. שואל הוא את ה, עולם: הירדע לכם ניגון זה מהו? שתקו. והמגיד מקאזניץ סיפר: היה הגמון אחד, צורר היהודים והיה נוגש את היהודים בנגישות קשות. פעם הוציא גזירה שיהרגו את היהודים; ומעבר הגור היה הגמון שני, שהיה טוב ליהודים. ובימים ההם היה אחד בשם שמאל יוסליקר. שמולק זה עבר על כל העברות כולן. אין לך עברה שלא היה עובר עליה. באותה שעה בשעת השחיטה בא לגשר נסע נסע מדבר-עברה אחד לדבר-עברה שני. שמולק יוסליקר אמר לרוצחים, שהוא משלם 5 אדומים בעד כל יהודי חי שיביאו לפניו. את כל היהודים החיים העביר מן הצד השני של הגשר, אשר שם לא היתה שחיטה. וכה הציל 800 יהודים. נעשה רעש בפמליא של מעלה. שמאל יוסליקר הציל 800 נפשות מישראל. ועתה מה עם שמאל יוסליקר? אמר הקטיגור: אפילו יציל 800 כפול 800 יהודים, הרי הוא נשאר אותו שמולק יוסליקר. אמר הסניגור: כמה עברות יכול היה שמולק יוסליקר לעבור, הן לא יותר מכפי כוחו של אדם אחד. אולם כמה מצוות יכולים לעשות 800 יהודים, בניהם ובני בניהם? חזר הקטיגור ואמר: ידעים אתם מה, נראה מה יעשה מחר שמולק יוסליקר. ומהו פחד הסניגור. ובכן ביקש מן הרשע שיטלו את שמולק יוסליקר לעולם האמת. והשעה היתה שעת רצון והבקשה של הסניגור התמלאה ובשעה שהמלאכים נשאו את נשמתו של שמולק יוסליקר שרו את הניגון הזה. והיום הוא יום הזכרון של שמולק יוסליקר וכותו יגן עלינו. ריגלבלום מוסיף, שגיטרמן מסר לו, כי שמע אותה אגדה מפי ח' טברסקי והלה הזכיר במפורש את שם זביטקאווער במקום יוסליקר. ע"י ריגלבלום, ציון שם, עמ' 256-257 הע' 45. גם בעל „מאיר עיני הגולה" מביא (שם, עמ' 18 סי' סד) אגדה נוספת בנדון. אגדה זו קשורה בנשואי נכדתו של שמאל זביטקאווער, בת לבנו הגביר הנודע בערקי ולחגתו טעמעריל. הנכדה נישאה לנינו של הצדיק ר' שמעלקי מניקלשפורג (ע"י להלן). המגיד מקאזניץ, שבא לווארשא לסדר קידושין לנוג, התבודד לפני החופה שעה ארוכה בתפילה

הסיפור על מעשה ההצלה, שימש, איפוא, מרכבה לאגדה החסידית על תיקון-נפשו של שמואל זביטקאווער. אולם אגדה זו גופא, מעמידה אותו, ללא ספק, מחוץ למחנה החסידי.

(8) שינויים מהותיים חלו במצבם של יהודי ווארשא בתקופת הכיבוש הפרוסי (1796—1807). באותן השנים השיגו גושפנקא משפטית-רשמית (1802), אף כי הלחצים לגרשם לא חלפו כלל ועיקר. אלה שגרו שם עד לשנת 1796 קיבלו רשות ישיבה והבאים לאחר-מכן חוייבו במס צריכה וכן במס סובלנות גבוה משל אחרים וכן נשאר הכרטיס היומי למבקרים. גדל מספרם והוכפל כוחם היחסי. בשנת 1805 גמצאו בבירת פולין לשעבר (ועתה עירה הראשית של פרוסיה הדרומית) — 11.911 יהודים, שהם 17.4% מכלל האוכלוסייה שם.⁷⁸ כידוע, צימצמה ממשלת פרוסיה את סמכויות הרבנים והקהל לענייני דת בלבד ושללה מהם את זכויות השיפוט, הפיקוח על החינוך וסמכויות החרם. אך תגבלות אלה, לא הפריעו לשלטונות הפרוסיים בווארשא להקים את הקהל, למנות פרנסים ולהעניק להם את הזכות להשתמש בחרם. הכסף יענה את העקרונות המדיניים. פרנסי ווארשא קיבלו יפוי-כח לגבות את מס הצריכה מאת היהודים וניתנה להם הזכות להחרים את המסרבים.⁷⁹ מכאן ואילך, תלכנה הסמכויות המעשיות של הקהל ותתרחבנה והמוסד החדש יזכה בהשפעה ניכרת על הציבור היהודי. השליטה בקהל תשמש בעתיד שדה התחרות, או מקום לשיתוף-פעולה, בין שלשת הזרמים, שהחלו אז להתגבש בווארשא: חסידים, מתנגדים, מתבוללים.

בתקופת השלטון הפרוסי הופיעו בווארשא שני הסופרים-המתנגדים, שהדפיסו שם את חיבוריהם נגד החסידות, והם: ר' ישראל מסלוצק ור' יחזקאל מראדימיין. ר' ישראל בר' יהודה ליב היה מגיד-מישרים במוהילב שברייסן וכן מ"מ דיין בנאוואהרדיק, שבפלך מינסק. בשנת תקנ"ח הדפיס בווארשא שני קונטרסים: „ס' ויכוח", המוקדש כולו לפולמוס נגד התנועה החדשה וכן את „מדות חסידות" ו„תאוד צדיקים" (שני חיבורים בקונטרס אחד), שבו פרק פולמוסי אחד נגד החסידות. ר' יחזקאל בן ר' דוד ממאקאו הדפיס אף הוא באותה שנה מחברת נגד החסידות בשם „זמיר עריצים". חיבורו הופיע בעילום-שם המחבר.⁸⁰ בעל „זמיר עריצים" יודע לספר, כי ראשי החסידים ניסו להתערב לבל יודפסו קונטרסי ההתנגדות. „גם שמעתי ממגידי אמת שהרב מקאזניץ⁸¹ שלח אל הנגידים

ערבית. משסיים את תפילתו סיפר בבת-צחוק על שפתיו, „כי הי' לי עבודה גדולה וקשה כי בתפילתו עשה יתודים קורשים להמשיך את נשמת המחור' ר' שמואל היינו הר"ר שמעלקא להיות אצל תורפה והנה באה הנשמה של המחותן מצד השני שהי' ג"כ שמואל היינו הר' שמואל זביטקאווער הנ"ל וממילא הי' מזכרת לתקנה ולהעלותה".

78. A. Eisenbach, Status prawny ludności żydowskiej wkońcu XVIII i na początku XIX stulecia, Biuletyn, No. 39 (1961), S. 4.

79. R. Kempner, Agonia Kahału, Kwartalnik 1 (1912), S. 71; I. Schipper, Samorząd żydowski w Polsce na przełomie wieku 18go i 19go, Miesiesrnik Żydowski 1931, S. 517—519.

80. לשאלת המחבר של קונטרס זה, עי' מאמרי ב„קרית ספר" לה (תש"ך) עמ' 240—249.

81. המגיד ר' ישראל ב"ר שבת.

שבעיר ווארשויא למחות על המדפיסים שלא יודפס שום ספר נגד החסידים כי לא יתפלל עליהם מעתה" ⁸². אם שמרעה נכונה שמע, נבין משום-מה פנה המגיד אל „הנגידים” ר"ל אל העשירים בעלי השפעה, ולא אל המדפיס עצמו. שכן, קונטרסי ההתנגדות נדפסו בדפוס האדונית זאוואצקא, שהיתה נכריה ⁸³. ואולי בכך גם הסבה, שהתערבות לא עלתה יפה. האדונית לא חששה מעונשו של הצדיק.

הופעת „ס' ויכוח” גרמה לשערוריה ציבורית בווארשא. ושוב מפי מחבר „ומיר עריצים”: קנאים היו אורבים למגיד מסלוצק ברחובות העיר, ידוהו באבנים וכן השמידו את עותקי הספר. וכך נאמר בקונטרס: „וכבר נתעורר לזה הרבני המופלא מ' ישראל מסלוצק בספר וויכוח שלו המקנא קנאת ה' צבאות ומסר עצמו להריגה בידי החסידים הארורים אשר שפכו דמו כמים בחרפות ובזיונות כדרכם וזרקו אחריו אבנים עוד מעט וסקלחו קרעו הספר הנ"ל ונתנו אותו למרמס כחומר חוצות וכינו אותו בשם מגיד פתי עכ"ו מקולם לא יחת ומאמונם לא יענה כי כוונתו לשמים” ⁸⁴. ולהלן: „ומסר עצמו (המגיד מסלוצק) כמעט על קידוש השם כמו שידוע” ⁸⁵.

תגובה חריפה זו מעידה, כי על סף המאה הי"ט התעצמה עדת החסידים בווארשא, עד שחבריה העיוו לצאת בתקיפות נגד המגיד-המתנגד ואף לא היססו לפגוע בו פגיעות גופניות.

דברים נגד החסידות הופיעו בשנת 1796 בווארשא בקונטרסו בלשון הצרפתית של הרופא היהודי ד"ר ז'אק קלמנסון ⁸⁶. החיבור מכיל פרק על החסידות, אבל אין בו חומר המתייחס לווארשא.

(9) בשלהי שנת 1806 כבשו צבאות נפוליאון את ווארשא וכתוצאה משלום טילזיט (יולי 1807) נוסדה נסיכות ווארשא, שלא היתה אלא מדינת-בובה צרפתית. חוקת הנסיכות, שהוכתבה ע"י נפוליאון, הבטיחה שוויון-זכויות לכל, אך דוגמת „הפקדה המתפירה”, יצא בווארשא צו מלכותי הדוחה מתן שוויון-זכויות ליהודים למשך 10 שנים. לפי מפקד משנת 1810 היו בווארשא 14.601 יהודים, אך בשנים שלאחר מכן ירד מספרם, מחמת פורענויות המלחמות ובשנת 1813 מנה הישוב היהודי שם רק 8000 נפש. ירידה עונתית זו נפסקה וב-1815 — השנה הראשונה לקיום מלכות פולין הקונגרסאית — היו בווארשא 17.620 יהודים שהם 17%-18% מכלל התושבים ⁸⁷. בתקופת הנסיכות נכלאו יהודי ווארשא בגיטו, ברובע יהודי מיוחד. יצאו מכלל זה:

82. זמיר עריצים. טז א.

83. עי' לדפוס זה: ח"ד פרידברג, תולדות הדפוס העברי בפולניה, תל-אביב תש"י, עמ' 110; ח' ליברמן, לתולדות הדפוס בווארשא, ספר היובל לכבוד א' מארכס (תש"ג), עמ' 20—22.

84. זמיר עריצים, טז א.

85. שם, יח א.

86. שם הקונטרס: Jackes Calmansohn, Essai sur l'etat actuel de Juifs de Pologne et leur perfectibilité, Varsovie 1796.

87. A. Eisenbach, Struktura ludnosci żydowskiej w Warszawie w swietle spisu 1810 roku, Biuletyn No. 13-14 (1955), S. 82; Idem, Rozprzestrzenie i warunki mieszkaniowe ludności żydowskiej w Warszawie w świetle spisu w 1815 roku, Biuletyn No. 25, S. 54.

בעלי הון ובתנאי שידעו פולנית, גרמנית או צרפתית, שלחו את ילדיהם לבתי-ספר כלליים, קיצצו בלבושם וגזזו את זקנם⁸⁸. במיוחד העיקו על יהודי הנסיכות של גזירות והן: עול כבד של מסים, חובת השירות בצבא ואיסור המסחר במשקאות חריפים.

המסורות על השתתפותם הפעילה של צדיקים חסידיים במאבק הציבורי, תחילה נגד האמאנציפציה המיועדת ולאחר-מכן נגד הגזירות השונות ובעיקר בקשר לחובת השירות הצבאי⁸⁹, הן מתחום האגדה ואינן ניתנות להוכחה על סמך המקורות ההיסטוריים שבידנו. רק עובדה אחת היא וודאית. באסיפת באי-כוח הקהילות, שהתכנסה בווארשא בשנת תקע"א ציפו לבואו של ר' ישראל המגיד מקאזניץ. הקרבה למשפחת משארטאריסקי, עליה מסופר רבות⁹⁰, עשתה את המגיד לאישיות ייצוגית כלפי הפולנים. אולם המגיד לא יכול היה לבוא לווארשא, וכפי שהודיע נציב מחוז ראדום למיניסטריון הכספים, נמנעה ממנו ההשתתפות מחמת „חולשתו היתירה וזקנותו”⁹¹. הסיפורים על ה„מעורבות” של צדיקי פולין וגאליציה במלחמות נפוליאון והמאמצים להחשת הקץ, עליהם נמסר רבות באגדה החסידית⁹², אין ענינם לכאן.

לענייננו חשובה העובדה, כי קהילת ווארשא עמדה בראש המאמצים לביטול הגזירות. פעולותיה חרגו מן התחום המקומי והיא היתה לקהילה רפרונטטיבית של הנסיכות כולה. ראשי קהילה זו היו לנציגיה הבלתי-רשמיים של היהודים בנסיכות ווארשא.

אחד משלשת הפרנסים; שהיו בווארשא בתקופת הנסיכות היה בערקי (בער) בן שמואל זביטקאווער, גביר אדיר, מוקיר רבנן ומרבה במעשי צדקה וחסד ונוטה לחסידות.

(10) על בערקי ועל אשתו טעמעריל
שלש נשים נשא שמואל זביטקאווער בימי חלדו, וכל ילדיו ונכדיו, פרט לשני בניו וילדיהם מאשתו הראשונה, המירו את דתם. נשארו ביהדות: אבא (מכונה פראגער) ובערקי⁹³. שניהם נמנים עם המחנה החסידי. בערקי היה ראש למשפחת בערעקזאהן או בערגזאהן וזכה לצאצא מפורסם. הפילוסוף הצרפתי אנרי ברגסון היה נכדו.

88. רשימה שמית של בעלי הזכות לישב מחוץ לרובע היהודי: A. Wein, Żydzi poza rewirem żydowski w Warszawie, Biuletyn No. 41 (1962), S. 48.

89. ע"נ פרענק, יהודי פולין בימי מלחמות נפוליון, ווארשא תרע"ג, עמ' 23—25. ובעיקבותיו, כל החוקרים, כמעט, הדנים בתקופה ההיא.

90. צבי מאיר רבינוביץ, המגיד מקאזניץ (ת"א תש"ז), עמ' 89—92.

91. א' אייזענבאך, די צענטראלע רעפרעזענטאנץ — ארגאנען פון די יידן אין ווארשאווער פירשטענטום (1815—1871), בלעטער פאר געשיכטע, 2 (ווארשא 1938), עמ' 64—65.

92. ע"נ פרענק שם, עמ' 12, 15, 18, 19, 51; ש' דובנוב, תולדות החסידות, עמ' 331—332 ורבים אחרים.

93. רינגלבלום, במאמרו ב„ציון” שם, עמ' 248 מזכיר שני בנים, כמובא על ידי. ואילו שאצקי בספרו על היהודים בווארשא הנ"ל, מביא שתי ידיעות סותרות. בעמ' 141: שני בנים, כנאמר על-ידי רינגלבלום ובעמ' 221 — שלשה בנים. הבן השלישי, אייזיק ואף הוא, לדברי שאצקי, היה חסיד.

בערקי התפרסם במיוחד בתקופת הנסיכות ווארשא ובשנים הראשונות לקיומה של פולין הקונגרסאית. בזמנו היה העשיר הגדול ביותר בין יהודי פולין. השפעתו היתה רבה בציבור היהודי ואף בין הנכרים. הוא היחידי בין יהודי ווארשא. שקיבל רשות לדור מחוץ לרובע היהודי ולא נאלץ להקריב את זקנו ולקצץ את מלבושיו⁹⁴. נולד בשנת 1764 ומת בשנת 1822.

בערקי ואשתו טעמעריל, ששמה נחרט בתודעת העם לא סתות משמו, היו נדבנים גדולים. בין היתר תמכו מכספם בצדיקי פולין ואף העסיקו במפעליהם הכלכליים את המעולים מבין האברכים החסידיים⁹⁵. את בתם פעריל מירל השיאו ליסכר בעריש הורוויץ, נינו של הצדיק ר' שמעלקי מעיקלשפורג, שהיה חסיד לובלין. כאמור לעיל, השתתף המגיד מקאזניץ בשמחה של מצוה זו והאגדה החסידית מייחסת לו בהזדמנות זו, פעולה למען תיקון הנפש של אבי-זקנה של הכלה, שמואל זביטקאווער⁹⁶. בכספי תרומתם של בערקי ואשתו נבנה בית-הכנסת בפראגא, שהיה עד מהרה למרכז חסידי⁹⁷. מלבד בית-כנסת זה — היחידי שהשתייך לקהל — היו בווארשא עוד בתי-כנסת ומניינים חסידיים. הקהל לא התערב בנוסח התפילה שלהם, כשם שלא הביע דעה בסדרי התפילה בבית-הכנסת ה"גרמני" של ה"נאורים"⁹⁸ ובבית-הכנסת של המתנגדים. ברם, נדמה, שלא נטעה, אם נאמר, כי טעמעריל היא שהביאה את החסידות לבית בעלה⁹⁹. אביה אברהם¹⁰⁰ היה חסיד לובלין ואין ספק, שהיא עצמה היתה קשורה בחסידות זו, לפחות כל עוד היה החוזה בחיים.

הד למגע עם אלה ניתן להבחין בידיעה, ששם המשכיל יוסף פערל בפי אחד מגיבורי הסאטירה שלו נגד החסידות, "מגלה טמירין"¹⁰¹. כותב ר' יעקב מאיר:

94. פרענק שם, עמ' 44-45.

95. מאיר עיני הגולה, סי' סב.

96. עי' לעיל. ישכר בעריש הוא אביו של הסופר ישכר בעריש הלוי איש הורוויץ, שממנו הבאנו את הכתבה ולעיל מ"הצפירה" על מעשהו הטוב של שמואל זביטקאווער בעת טבח פראגא. האב מת ימים מספר לפני הולדת הבן, לכן נקרא הילד בשמו. עי': ג' סוקולוב, אלט-ווארשא, היינט יוביליי-נומער (1928), עמ' 122.

97. תעודת ההקדשה עי': Kwartalnik 1913, S. 180—182.

98. מוסד בשנת 1802 ע"י יצחק פלאטוי, יהודי שבא מדאנציג. נוסח התפילה וסדר התפילה היו ברוח המסורת, רק הדרשה והשמעה בלשון הגרמנית. מכאן הכינוי בפי העם: "בית-הכנסת הגרמני".

99. כאן המקום להעיר, כי סוקולוב במסתו הנ"ל (עמ' 123) מטיל ספק בחסידותו של בער בן שמואל. הוא מסתמך על שיחותיו עם פעריל מירל שקיים אתה לעת זקנתה. לדבריה, היה בערקי מוקיר רבנו ובעל צדקה והעריך את ר' יצחק מווארקי, אך לא היה חסיד. ואילו לדברי שאצקי (שם, 221), היו בניו של זביטקאווער מאשתו הראשונה (כלומר, אבא ובער), "יהודים אדוקים מאוד ואף חסידים נלהבים". אפשר, שהביטוי "חסיד נלהב" מופלג מדי לגבי בערקי אך על יסוד הנתונים הידועים לנו, לא אהסס לשייכו למחנה החסידי.

100. על שם אביה נודע מתעודת ההקדשה הנ"ל. ברם, האגדה החסידית יודעת על שם אחר.

עי' מ מ וואלדען, נפלאות הרבי, ווארשא תרע"א, סי' רב.

101. Wien, 1819. ועי' אגרת קד.